

KÉT HANG

N É M E T H I S T V Á N

*„A honfgalalók győznek velem holtan
s a meghódoltak kínja meggyötör”*

József Attila

I.

Az élete párja szerint a sokszor nehezen mozduló apám, ha hosszas „spekulálás” után mégis ráadta a fejét valamire, azt aztán úgy meg tudta csinálni, hogy született mestere se talált volna benne kivetnivalót. Lett legyen az a munka bármi: udvarfelseprés, kazalrakás, útegyengetés, kertfőlásás, kertkapu megjavítása, kerítésoszlop leállítás, ólépítés. A legegyszerűbb munkától kezdve a legösszetettebbig, ha egyszer már hozzáfogott vagy elvállalta, nem tudta csak úgy összezsapni. Így járt el azzal a nevezetes három mezsgyekaróval is.

A több száz földigénylő közül senki se faragott olyan akkurátusos, a kívánalmaknak és a rendeltetésének tökéletesen megfelelő, de a szemet is meggyönyörködtető mezsgyekarókat, mint éppen ő. Tudom, mert ott voltam, láttam, s nagyon megjegyeztem magamnak. S azokat az akácfa karókat vagy inkább cölöpöket nem azzal a föltett szándékkal faragta ki olyan tetszetősre, hogy a földigénylő társaival versenyezzen, akkor is ugyanúgy faragta volna meg őket, ha ő lett volna az egyetlen „agrárérdekelt”.

Ezek az „agrárérdekelték” a meghirdetett napon a községháza udvarán gyülekeztek. Hej, ha ott lett volna akkor a tévé (még nem is létezett), természetesen rejtett kamerával, vagy akár egy jó szemű fotográfus is! Nem volt ott, csak férfiak és nők, főleg azonban az előbbieket, a falu nincstelenjeit, persze nem mindenki. A távolmaradottak közül volt, aki nyíltan visszautasította a „megtapsikolt” földet, mások félelemből, meghunyászkodásból cselekedtek így, mert „visszafordulhat még a világ a

régibe”, és számon kérhetik a „hangoskodókat”. A többség azonban ott tolongott. Nem csoda; földosztás oly ritkán fordul elő a faluban.

Aznap én is lementem apámmal a „községházára”, azaz a községháza udvarába. Bizonyára nem a kíváncsiság vezérelt, feltehetően apám akaratára, hogy ott legyek. Talán a mezsgyekarókat segitettem neki levinni. De hogy a tulajdonképpeni célja mi lehetett velem, azt csak jóval a történelmi események után sejtettem meg.

Mire leértünk a történelmi mezsgyekarókkal, már nagy volt a nyüzsgés és izgalom a községháza udvarán. Hiszen valóban történelmi esemény előtt állottak az egybegyűltek. Nem mondhatom azt, hogy ezer éve erre a pillanatra vártak, mert ilyesmit csak a költők mernek magukból kiénekelni, a levegőben mégis benne volt ama ritka, nagy, igenis történelmi sorsfordulók feszültsége. Én megilletődve álltam apám mellett. Természetesen nem a „történelmi pillanat nagyszerűségétől” illetődtem meg, hanem magától az ott egybegyűlt, ott ácsorgó, várakozó tömegetől. Hogy ennyien vagyunk, s mindnyájan ugyanarra várunk.

Emlékezetem szerint az emberek fegyelmezetten várakoztak, a tömegben nem voltak az új hatalom által beépített hangulatkeltek, hangadók, betanított parolabekialtók, tömeglelkesítők és hasonlók, akiknek pedig a mesterséges kitenyésztése már országszerte megkezdődött. Fegyelmezetten, de érezhető izgalommal várták, hogy a községháza lépcsőjén megjelenjen a földosztó bizottság. A megannyi nyújtott nyakon ezt leste a lépcsőfeljárt felé fordult kalapos meg kendős emberfej-erdő.

Végre ez a pillanat is elérkezett. Hogy volt-e szónoklat, vagy nem volt, nem tudom már. Csak arra emlékszem, hogy egy hosszú listáról a neveket szólongatták. Akié elhangzott, az hangosat kiáltva kifurakodott a sűrű tömegeből, s a saját nevével megjelölt mezsgyekaróit lerakta a bizottság színe elé. Miután az apám neve is elhangzott, a hónom alá nyomta a három szép, akácfa mezsgyekarót, s egy mozdulattal elindított a lerakodóhely felé. (Ő maga röstellt volna kiállni velük, vagy eleve nekem szánta ezt a szerepet? – sose fogom most már megtudni. Vagy miután a helyszínen maga is meggyőződhetett, hogy épp az ő mezsgyekarói a legtakarosabbak, hát úgy gondolta, ha már kéznél a gyerek, vigye ki ő azokat, nehogy valahonnan hallania kelljen a mindig és mindenütt jelen levő gúnyos megjegyzést: Nézd csak, a Csülkös János hogy kihegyezte és kicirkalmazta a mezsgyekaróit! . . .)

A történelmi mezsgyekarók leverésénél már nem voltam jelen. Nem maradt róla emlékem. Arról se, milyen volt a hangulat az „új honfoglalók” között. Csak nagyon homályos az ún. földkisajátítási gyűlésekről. Ahol a tömeg közt el voltak hintve a beépített hangadók, a hangulat-keltők. Persze a zsenige hatalom részéről. Nagyon homályosak és zavarosak ezek az emlékfoszlányok. Nem tudom már megmondani, hogy részt vettem-e ilyen gyűlésen – ugyan mit keresett volna ott egy gyerek?! –, vagy a mesékből maradt meg bennem valami. De ami ennél most fontosabb volna számomra: nem tudom, hogy hányta-vetette meg magában az új gazda a dolgokat, amikor hazaérkezett a határból, ahol kimérték neki az agrárföldet. Boldog volt-e? Átérezte-e, hogy a számára kiosztott parcella ettől a pillanattól kezdve csakugyan az övé? Mert el-elhangzott a faluban, hogy bizony korai az öröm: visszatérhetnek még, akiktől most elvették a földet. Visszajöhetnek? El se mentek! Nálunk nem voltak hercegek, grófok és bárók. Nálunk csak nagygazdák voltak (most, megfosztva birtokuk java részétől, egyszerűen „kulákok” lettek), meg kisparasztok és föld nélküli nincstelének. Származhatott-e a „megtapsikolt” földből igazi öröm? Az emberek el tudták-e hitetni magukkal, hogy az ingyen kapott földhöz igazi jussuk van? Arról nem is beszélve, hogy már másnap a nyakukba szakadt a kijózanító valóság: van most már ugyan földünk, de nincs mivel megművelnünk! Nincs iga, nincs mezőgazdasági felszerelés. Hát ha egyénileg nem tudunk boldogulni, próbáljuk meg összefogva. Alakítsunk szövetkezetet. Ez a zseniális ötlet eszükbe se kellett hogy jusson, ingyen súgta a fülükbe az új rendszer. S nemcsak az új gazdák fülébe, a régiekébe is. Sebtiben meg is alakították külön a „kulákok”, s külön a „proletárok” szövetkezetét. Azok is vonakodtak, fáztak tőle, akikre a szervezés hárult: az agitátorok. Ezek egyike épp apám volt.

Annyi haszna volt az „agitátorkodásból”, hogy a falu határának egyik legszebb, legkedvezőbb részén „mérethetett ki” magának agrárföldet: az érvényben lévő törvények szerint négy holdat. (Mert, úgy látszik, most is érvényes volt a régi mondás: aki közelebb van a tűzhöz, jobban melegszik.) A kihasított táblának nemcsak szép fekvése volt, de ezek a szántók számítottak a legjobboknak is a határban: a Krivaja völgyében terültek el, s ennek is azon részén, amely már nevében is a kiválóság jegyét sejtette: a Kaszálóban. Ha erre a völgyre, a Kaszálóra, kék trónusáról letekintett az Úr, egyszerűen kisimult barázdás homloka. Mert még Neki is nagyon tetszhetett. Árpád apánk érezhetett valami

hasonlót, miután átverekedte magát a Vereckei-hágón, s elébe tárult a széles és szépséges Kárpát-medence.

Hát itt mutatta meg apám a világnak és földszomszédainak, tulajdonképpen mire képes, ha valamire istenigazából ráadja a fejét. Már nem tudnám megmondani, rögtön a négy hold elsődleges „birtokbavétele” után történt-e a dolog, vagy évekkel később, miután föloszlatták a szövetkezetet, s ki-ki újra birtokba vehette a szövetkezetbe bevitt „vagyonát”, így apám is. Különbözik ez az apróság semmit se változtat a lényegen.

Apám külön, igazi, egyszeri honfoglalása volt ez. És annyira sajtáságos, mint amilyen ő maga volt.

Megfordította a négy holdnak jó egynegyedét, kapott vagy visszakapott földjének a folyócskára szolgáló végét teljes szélességében. Pusztát két kezével, azaz egy ásó meg egy kapa segítségével.

S azzal a föltett szándékával, hogy „birtokának” ezen részéről gyökereztül kiirtja a tarackot. S ez a művelet nem történhetett másként, mint hogy leásott olyan mélyre, amilyen mélyre a tarack lefúrja tűhegyes gyökerét. Vagyis jó hatvan centire.

Azok számára, akik ilyet vagy ehhez hasonlót még nem láttak, márpedig a szőlő alá fordítókon, kubikosokon kívül szépeken láthattak, elképzelhetetlen, mekkora munka ez. Közönséges kéziszerszámokkal. Mindenekelőtt ki kellett ásni egy széles, jó hatvan centiméteres mély árkot a föld teljes szélességében, hogy aztán szépen, elképesztő türelemmel, minden marék földet átgúrva, araszolva haladva előre átfordítsa az iszonyú mennyiségű földet, óvatosan és figyelmesen, külön ügyelve a legvékonyabb tarackgyökérre is, nehogy véletlenül egy letört pórcét is visszafordítsa a földbe, mert az ott tudvalevőleg gyorsan újra meggyökereszik és elterjed. Mondhatnám, hogy hatvan centi mélységig átrostálta az egyholdnyi talajt, hogy tökéletesen megtisztítsa a taracktól. Emberfeletti munkára vállalkozott, de megcsinálta. A „földrostálás” hónapokig eltartott. Ennek az egyedülálló, valóban heroikus munkának, úgy gondolom, a gyakorlati célján túl – hogy a kiszemelt tábláról az írmagját is kiirtsa a taracknak – lehetett apám számára valami mélyebb, nehezen felfedhető oka is. Többek között talán az, hogy ha már ingyen jutott a földhöz, legalább utólag, ilyenformán megdolgozzon érte. Hogy attól fogva valóban a sajátjának érezhesse. Jóllehet a tarackos földet nem szerette, de annak a kiirtása csak ürügy lehetett. Mit szándékozott azon az egyholdnyi megfordított, taracktalanított, jó alföldön létrehozni? Dinnye-bosztánt? Termesztett is ott olyan sárgadinnyét, ami csak

jóval a szüret után, odahaza a padláson, búzarakásba beásva ért be a téli hónapokra. Nagyon finom volt. De ez már nem tartozik ehhez a kései honfoglaláshoz. Meg az sem, hogy nem sokáig örülhetett meghódított birodalmának, meg kellett tőle válnia, hogy visszacsússzon oda, ahol annakelőtte volt, s ahonnan többé már nem tudott felkapaszkodni.

*

Már deresedő fővel döbbsentem rá, amit addig is tudtam, úgy, mint ahogy sok mindent felületesen elraktároz magában az ember, de soha el nem gondolkozik fölötte: apám nem csupán a falu legjobb határrészének számító szántóföldből hasított ki magának a fennálló törvények szerint neki járó négy holdat, hanem itt is mind ez ideig a doktor Tóth Árvai Márk jogos tulajdonát képező birtokából. Mert neki is, a közkedvelt, de különösen a falu szegénysége, tehát a lakosság túlnyomó többsége által tisztelt és szeretett községi orvosnak is csak annyi földet hagytak meg, amennyit a földreform engedélyezett, a többi, ahogy akkor mondták, konfiskálták. Alighanem a Kaszálóban lévő földjét teljes egészében. Ilyenformán nemcsak apám részesülhetett belőle, hanem azok közül mások is, „akik közel voltak a tűzhöz”.

Doktor Tóth Árvai Márknak nemcsak a neve volt szép, az egész lénye tekintélyt sugárzott. Tipikus falusi orvos volt, aki még kijárt azokhoz a betegekhez, akik nem tudtak az ágyból fölkelni. Ezekhez, persze, ma is „kijárnak”; kijár az egészségház ügyeletes orvosa, de abban az időben a falunak még nem volt egészségháza orvosok és ápolónők hadával „felszerelve”, akkor még egyetlen és állandó, éjjel-nappal ügyeletet tartó orvosa volt, a jóságos Tóth Árvai Márk. A falu sáros, havas vagy poros utcáit nem gépkocsival futotta be – abban az időben még az egyetlen főutcán kívül mindegyik örökké sáros vagy poros volt, mert egyik se volt kikövezve –, tehát nem gépkocsin vagy motorkerékpáron robogta be ezeket az utcákat, hanem saját fekete fiákerén, amelyen egyetlen kísérője, hű kutyája volt. Ott ült mindig mellette a bakon, s őrizte a fiákert, míg ő betért a betegéhez. Hozzánk, pontosabban hozzám is többször kijárt: megkopogtatni a hátam, meghallgatni a szívem tájkát, a nyelvemet kanál nyelével leszorítva – mondjad: á! –, bepillantani a torkomba. Megjelenése mindig szorongást és tiszteletet keltett bennem. Komoly és tartózkodó volt, ruhájából idegen illat, valamiféle tömény orvosság, jobban mondva patikaszag áradt, gyerekszemmel korosnak, megtermettnek láttam, s ha valójában nem is volt ősz kecskeszakálla,

csakis így tudom felidézni. Befejezve a vizitet, a tisztára sikált lavórban már előre ott volt a langyos víz a kézmosáshoz, s a szék támláján ott fehérlett a vasalt vászontörülköző, édesanyám sápadt arca figyelte a doktor úr minden mozdulatát, s miután a doktor úr mindennel elkészült, s már a receptet is átnyújtotta, hogy elbúcsúzzék, anyám remegő hangon föltette a kötelező kérdést: Doktor úr, mivel tartozunk? Doktor Tóth Árvai Márk mindenkinél jobban ismerte a helyzetet, a családi körülményeket, amelyben hasonzorú betegek éltek, könnyedén legyintett, s távozott. Anyám csak később fedezte fel a párnám alá csúsztatott bankót, az orvosság árát. Tóth Árvai Márk nemcsak minket tüntetett ki illetén való önzetlenségével; sokéves praxisa alatt szokásává vált ebben a hőtt-szegény környezetben, így hát tudott róla az egész falu, szó nélkül tudomásul vették az emberek, végül némelyikük talán már, ha nem is várta el a doktor úr efféle segítségét, de megjegyezte magának, hogy a doktor úr ezúttal nem dugott a beteg feje alá dinárt. A falu akkor róttá le az iránta való háláját, amikor néhány évre a háború után elhunyt. Romló emlékezetem úgy őrizte meg, hogy minden épkeztláb ember kikísérte utolsó útjára. A gyászkocsi előtt vagy közvetlenül utána az immár megüresedett fekete fiáker haladt, s mindenkit nagyon meghattott, hogy a kocsi bakján ott ül egymagában a megboldogult magára maradt hű kutyája. Többen megfigyelték, talán jómagam is, hogy az árván maradt kutya a fiáker ülésén végigreszkette volt gazdájának ezt az utolsó útját. Doktor Tóth Árvai Márknak a falu határában lévő földje akkor már föl volt osztva a falu azon nincstelenjei közt, akiket hosszú és nehéz éveken át ingyen gyógyított. Nem tudom, hogyan érintette, amikor megtudta, hogy az ő földjét is kisajátították – elvették tőle –, s odaadták azoknak, akiken a legnehezebb pillanatainkban segített. Ez a felismerés lassította le lépteimet egyszer odahaza járva, évtizedekkel az események után, őszülő fejjel, amikor már doktor Tóth Árvai Márk rég elporladt, amikor már azok a szépen kifaragott akác mezsgyekarók is rég elporladtak, amikor a „megtapsikolt” földek, ki tudja, hányadszor cseréltek gazdát, amikor apám is rég halott volt, s jóvátenni már nem lehetett semmit. S Tóth Árvai Márknak se megköszönni, amit a falu betegeiért tett. Sem megkövetni azért, amit a falu – az új hatalom – ellene vétett.

II.

Ezerkilencszázkilencvenöt október 8-a, Nemzeti Történeti Emlékpark, Ópusztaszer.

A hetvenes évek végén jártunk itt először, amikor M.-ékkal araszolva, tervszerűen fölparcellázva bebarangoltuk Magyarország tájait, városait, váromjait, nevezetes helyeit. Talán épp Ópusztaszer volt számunkra a legkiábrándítóbb. Ha jól emlékszem, a messi Göncről tartottunk hazafelé, ahol igen barátságos fogadtatásban volt részünk, s ahol nemcsak abba az ablakmélyedésbe, cellaszerű fülkébe ülhetünk le egy percre, hogy magunkba szippanthassuk a történelmi levegőt, ahol Károli Gáspár a magyar bibliával birkózott, de ahol még egérillatú borocskával is megkínált bennünket szíves kalauzunk és házigazdánk, a helybéli tiszteletes úr. Sajnos, Vizsolyt nem ejthettük útba, pedig nincs messze Gönctől, tiszta időben idehallatszik harangjának a szava, s már Károli Gáspár idejében is idehallatszott, állítólag ezzel jelezték neki, a fordítónak, hogy elindulhat az újabb nyomdakész levelekkel, mert a leszállított részt már kiszedték. Így gyarapodtak a Károli-féle biblia ívei a vizsolyi nyomdában, ahol szinte még gyerekképpel Szcenzi Molnár Albert sündörgött és segédkezett, hatszáz évvel a honfoglalás után.

Most, Göncről hazatérőben – ismét feltöltődve az önmagunk számára meghódított haza csendes örömeivel, ama elmondhatatlan jó érzéssel, hogy megérinthettük Károli Gáspár lába nyomát, s messziről hallhatuk Vizsoly harangszavát, tehát feltöltődve valamiféle szellemi csempészárúval, s egy másfajta hazafisággal, mint amilyen akkortájt régiószerte tartós hiánycikk, sőt tiltott portéka volt a nem mindenki számára elfogadható szovjet, jugoszláv vagy általánosságban a szocialista hazafiassággal szemben, szóval Göncről hazatérőben, s mi tagadás, talán egy kicsit el is bódulva az ottani élmények és elfogyasztott borocskák hatásától, utunk vége felé bekanyarodtunk Ópusztaszerre.

S ott mintha egyszeriben pofon vertek volna bennünket. Ez az a szent hely, ahol a hét vezér „*döntő karján sebet vágott*”? Ez a szürke semmisség? Ez a szomorú, megkopott Árpád-emlékmű? Ez a letarolt pusztaság? Ez a temetői csend? Ez az elhagyatottság, sőt elhanyagoltság? Hova rak-tározzuk el magunkba ezt a „hazát”? Mert ez nem ugyanaz, mint amelyik Göncön fogadott bennünket. Több lehet belőle? Melyik az igazi? És hol van az igazi? A „magasban”, ahová a költők álmodják?

Letörtén folytattuk az utunkat hazafelé. A valós, az egyetlen lehetséges „haza” felé. Oda, ahol nemcsak meggyötör a meghódoltak kínja, de mi magunk vagyunk a meghódoltak.

*

Jó másfél évtized elteltével, második ópusztaszeri látogatásunkkor merőben más kép fogadott bennünket a vérszerződés színhelyén. Akkor rajtunk kívül talán még a madár se járt itt, most tarkállik, hullámszik a látogatók sokasága. De most már akad is látnivaló bőven. A föltárt sok száz éves romok, a szabadtéri múzeum, a meghökkentő formájú pavilonok, a mesterséges tó, a hatalmas, parkosított terület, mindenekelőtt pedig a csak néhány hónapja megnyílt Feszty-körkép monumentális csarnoka.

Illetve amit ez a csarnok magában rejt.

A képzőművészet eme 18. század végén született műfajának, a panorámafestészetnek jeles egyetlen honi alkotását most nyílik alkalmunk szemügyre venni. Most, a huszadik század végén. Érthető izgalommal ballagunk hát föl a lépcsőkön a kupola alá, ahonnan majd egyszeribe magunk elé tárul a Feszty Árpád által elképzelt és vászonra álmodott történelmi esemény, a magyarok bejövetele.

Nemcsak a csoportok létszáma, de ezek látogatási ideje is pontosan meg van szabva: addig tart, míg belülről, a körkép központjából körüljárható a műalkotás, illetve ameddig a kísérőzene tart. A zenét abban a pillanatban kapcsolják be, ahogy a kupola alá ér a csoport, abban a pillanatban, amidőn a néző belép a képbe. Ezáltal a néző egyszeriben a régmúlt események tengelyében találja magát, s nemcsak látja Árpád fejedelmet és vezéreit, de hallja is a vezérek előtt vágató, győztes sereg lavinyszerű morajlását, orrában érzi a felkavart por szagát, a vérszagot, az üszkös gerendák keserű füstjét, hallja a legyőzöttek halálhörgését, az elrabolt nők kétségbeesett sikolyát, a barmok bőgését, a vágató lovak patáinak dübörgését. A hatás tökéletes, a látvány lenyűgöző, megborzongató. „Mindenütt a csata nyomai, amelyen lassan áthömpölyög a tarka sokaság. A csata sorsa szemmel látható módon eldőlt. A lándzsával, fejszével védekező őslakosok bátor és önfeláldozó védekezése ellenére sem tudják már megállítani ezt a Keletről jött, szokatlan harcmodorú lovasrohammal támadó, óriási sereget.”

Így volt és ilyen volt?

Ilyennek álmodta vászonra ezer év távlatából a festő. Hatalmas méretű, körbefutó vásznán nemcsak Árpádot örökítette meg vezéreivel, harcosaival, népével együtt, de a legyőzötteket is, Latorccal az élükön. „Latorc leánya kétségbeesetten öleli át ősz apját, féltve őt a rájuk váró szomorú sorstól.”

Milyen sors várhatott a meghódítottakra, akiknek a házait a betolakodók felperzselték, szentélyeiket lerombolták, leányaikat elrabolták? Akik vad seregeikkel a Vereckei-hágón át a valóci völgybe betörték, nem ismerik a földművelést, nem szántanak, nem kapálnak, *„házakat sem építenek, sem falukat, mert nincsen semmi bizonyos lakóhelyek. Csak a barmoktól élnek, mellyeket a nagy pusztában legeltetik és őrzék. A szekerekre ernyőket csinálnak és kasokat, ezek őnékik házak, és ezeket mindenfelé vontatják az ő kívánságok szerint. És ezekben hordozzák feleségeket és gyermekeket”*.

Idegenek. Barbárok. Félelmetesek. S ennek rögtön megérkezésük pillanatában látható jelét adták. A drága völgy feldúlva. A meghódolt *„Szerte nézett s nem lelé Honját a hazában”*.

Zúgó fejjel ballagok le a lépcsőn az elnémult kupola alatt a néma sokadalomban. Mert mindenki magába merülve hallgat, még senki se tud megszólalni, az emberek nem találnak szavakat annak a kifejezésére, amit az imént látták és hallottak. Gyászmisékről vonul ki így a megrendült sokadalom ó katedrálisokból. Részvevői voltunk mindnyájan egy olyan kivételes eseménynek, amelyről már annyit hallottunk és olvastunk, de amely csak most vált számunkra igazán láthatóvá, hallhatóvá és tapinthatóvá, most vált egyszeriben érzékelhető valósággá olyannyira, hogy ennek a valóságnak nem csupán hűvös szemlélői lehettünk, hanem remegő résztvevői is. Gyászmisét említettem az előbb, mert annak van ilyen megrendítő hatása. Mert megrendítő a csata vérgőzében együtt látni a győzteseket és a legyőzötteket, a hódítókat és a meghódítókat. Akikből, a hódítók győzelmi jogán, honfoglalók válnak, a honvesztőkből pedig a meghódítottak. Latorc, aki tegnap még itt kőházakat, kőszentélyeket épített s földet művelt, mára a barbár betolakodó sátorlakó Árpád szolgája, véres áldozata lett. Árpád diadala elfeledtetheti-e velünk Latorc kínjait? Vagy ez csak azokban jajdul fel újra és újra ezer év után is, akik Latorc sorsát nem kerülhették el? Vagy csak a kivételesen nagy szellemekben, akikben együtt szólal meg a hódítók vad kurjantása a meghódítottak zokogásával? A költő ezer év távlatából is tisztán hallotta ezt az olyannyira különböző két hangot.